

УДК 821.161.2 – 5 Радивил.09

**«СЛОВО НА ВОЗНЕСЕНІЄ ГОСПОДНЄ» АНТОНІЯ РАДИВИЛОВСЬКОГО
ЯК ПРИКЛАД БАРОКОВОЇ ПРОПОВІДІ**

С. В Азовцева, аспірант,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

E-mail:sonia.azovtseva@gmail.com

У статті коротко характеризуються основні риси двох періодів історії української проповіді. Виділено найгрунтовніші твори XVII ст., які мали найбільший вплив на формування цього жанру. Розглянуто структурні й художньо-стилістичні особливості казання «Слово на Вознесеніє Господнє» Антонія Радивиловського. Відповідно до теорії Т. ван Дейка, було запропоновано аналіз проповіді як макроструктури. У казанні було виявлено і досліджено модифікації згідно з теорією науковця.

Ключові слова: *бароко, проповідь, макроструктура.*

Друга половина XVII ст. у літературі відзначається розвитком релігійно-повістевої й піднесенням історичної прози, а також виникненням нової проповідницької та публіцистичної прози.

До XVII ст. проповідь в Україні не була чітко вираженим літературним жанром. Підтвердження цієї думки знаходимо у М. Марковського, який, аналізуючи характерні риси проповіді XVI ст., наголошує на тому, що «вона не мала чітко окресленої форми, яка б виділяла її як особливий рід літературного твору» [1, 49]. Д. Чижевський підтримує цю думку, говорячи, що форма барокового казання наближається до форм інших літературних гатунків [2, 320].

В історії української проповіді дослідники виділяють два періоди:

- греко-слов'янський (до 30-х рр. XVII ст.);
- латино-польський (друга половина XVII ст.).

Основною метою проповіді греко-слов'янського типу було повчання парафіян, тлумачення понять і приписів християнства. Джерелами проповіді XVI ст. служили староруські перекази. Проповіді склалися зі слів учителів церкви, давньоруських проповідників та повчань «Учительних Євангелій». Прикладом цього були тексти Кирила Транквіліона-Ставровецького з «Учительного Євангелія» [3].

«Новий», латино-польський тип проповіді розвинувся в процесі антикатолицького культурно-релігійного опору під впливом західноєвропейських та польських текстів цього жанру. Проповідники ставили за мету засвоїти методи й прийоми написання казань і створити на питоному ґрунті власні [4, 52].

Першим взірцем такої проповіді вважається твір Петра Могили «Кресть Христа Спасителя и каждого человека» [5]. Але найбільший вплив на формування цього жанру в другій половині XVII ст. мала «Наука, альбо Способ зложення казання» Іоанікія Галятовського [6], який дав чітку систему написання казання.

Найперше, що радить зробити Іоанікій Галятовський, – обрати тему, тобто епіграф, який був би фундаментом для цілого казання. Виділяючи композиційні частини казання (ексордин, нарацію, конклюдію), автор наголошує на тому, що вони повинні відповідати темі, тобто епіграфу. Далі Галятовський радить нарацію поділити на частини і «кождую часть теми особно повідати» [6, 135]. Важливим

моментом є співвіднесеність усіх частин між собою. Крім того, Іоаникій Галятовський говорить про доступність проповіді.

Особливості цього способу викладу були втілені одним із найбільш яскравих авторів української літератури другої половини XVII ст. Антонієм Радивиловським. Він же вніс власні характерні структурні й художньо-стилістичні риси в цей жанр. Прикладом цього може служити «Слово на Вознесеніє Господне».

Мета статті – визначити найхарактерніші структурні й художньо-стилістичні особливості цього казання зі збірки «Вінець Христов» Антонія Радивиловського.

В останні десятиліття все більшу увагу дослідників привертає проповідницька спадщина українських барокових письменників. Однак, не зважаючи на існування великої кількості наукових розвідок, присвячених вивченню проповідей Антонія Радивиловського, не всі тексти належно проаналізовано, осмислено та науково обґрунтовано в сучасному літературознавстві.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою переглянути творчу спадщину видатного письменника і проповідника Антонія Радивиловського з урахуванням культурного контексту та інтертекстуальних зв'язків, що є важливим для створення об'єктивної концепції історії української літератури.

Об'єкт дослідження – проповідь «Слово на Вознесеніє Господне» Антонія Радивиловського.

Предмет аналізу становлять барокові особливості казання «Слово на Вознесеніє Господне».

В основі обраної нами проповіді лежить євангельський сюжет про Вознесення Христа. Посилаючись на Святе Письмо, а також використовуючи алегорії та символи, казnodія послідовно розкриває поставлені завдання проповіді.

Композиція проповіді «Слово на Вознесеніє Господне» Антонія Радивиловського відповідає «Науці» Галятовського.

Обравши тему Вознесення Христа, автор цитує Євангеліста Марка: «Вознесєся на Небо, и сїде одесную Бога» [7, 59 зв.]. Обрана цитата виконує роль епіграфа, заспіву до промови, тим самим автор підтримує західні традиції, в яких використання цитати вимагає обов'язкового тлумачення і є тим фундаментом, на ґрунті якого постає текст проповіді. На це безпосередньо вказує й сам Іоаникій Галятовський у своїй «Науці» [6].

Проповідник повсякчас посилається на апостолів і євангелістів (Марка, Матвія, Іоана), апостолів (Павла), святих (Августина, Іоана Золотоустого), пророків (Давида). Так, приміром, окрім зазначеної цитати Євангеліста Марка у епіграфі, Антоній Радивиловський посилається на євангеліста Іоана: «...святый змь Іоаньъ о нем пишеть: въ Мірі бі, и міръ его не позна; на знакъ такъ хвалебного и славного звїтязства, заслужилъ себї тоє, абы з тыхъ низкостейъ земныхъ, взятый былъ в Небо, и оусиль одесную Отца своего» [7, 59 зв.] й Марка «Вознесєся на Небо, и сїде одесную Бога» у зачині до ексордіуму [7, 59 зв.].

Проте вже на початку ексордіуму Антоній Радивиловський не дотримується запропонованого Іоаникієм Галятовським способу побудови проповіді, який радив використовувати самоприниження як композиційний прийом. Автор переходить безпосередньо до того, про що йтиметься у проповіді: «З якимъ веселїємъ и трїумфомъ вознесєся Христосъ в Небо, якося Отець з трїумфалного его входу урадоваль, и чимъ там Христосъ зосталь, о том сїє слово будетъ» [7, 59 зв.], тим самим визначаючи завдання проповіді.

Казання починається зі звертання до православного слухача. Автор, використовуючи алегорії та апелюючи до античних джерел, зокрема до міфу про горгону Медузу: «Правять Поетове, ижъ Персеушъ Іовишо сынъ, забиши Медузу окрутного ужа, которого позрїне людей в каменїе оборочало» [7, 59 зв.], зауважує, що це не правда, а лише фабула. Вдаючись до символізму, Антоній Радивиловський продовжує оповідати про перемогу, говорячи: «... Христосъ Спаситель, забивши на Кресті оною ядовитого пекелного ужа, діавола проклятого, который народъ людзкій,

позренемъ своимъ оборочаль в каміне» [7, 59 зв.]. Завдяки цим порівнянням та алегоріям проповідник нагадує про первородний гріх, який учинили Адам і Єва, і спокуту якого на себе взяв Ісус Христос.

Згідно з «Наукою» Іоанікія Галятовського, Антоній Радивилівський поділяє нарацію на частини.

У першій частині знаходимо посилання на святого Матвія. Оповідуючи притчу про десять дів, святий порівнює Царство Небесне з десятьма дівами, які вийшли назустріч нареченому (Ісусу Христу): «Кгда облюбенець оный, о которомъ пишеть Матдей святий, поспішался до дому своего, абы себѣ самому, и всімъ домовымъ своимъ справиль весіле» [7, 60]. З десяти дів тільки п'ять підготувалося як належало. Казнодія інтерпретує проповідь по-своєму, говорячи, що замість п'яти дів Ісуса Христа чекатимуть дев'ять хорів Ангелів, які, зустрівши, приведуть до Царства Небесного: «...не пять Дівъ, але девять Хоровъ Агглкыхъ прибравшися яко належить, исходятъ въ стрітеніе Хво, и стрітши его з веселіемъ и тріумфомъ впроважают на Маестать Бзкій...» [7, 60]. Цілком можливо, що така інтерпретація сюжету зумовлена тим, що аудиторію цікавили більш «прозаїчні» речі, як-от устрій Царства Небесного.

У другій частині нарації чи не кожне речення створено за методом аналогії. Застосовуючи його, проповідник намагався зробити своє казання доступним для будь-якого слухача. Так, Антоній Радивилівський порівнює Царство земне з Небесним: «Яко Царъ земный, гды на свою власную (будучи чрез долгій часть в чужой земли) наезджает столицу, не маш того чоловіка, который бы его з радостію и веселіемъ не спотыкаль, а споткавши з веселіемъ и Тріумфомъ до Палацовъ Царскихъ не впроважалъ...» [7, 60]. Господь Бог виступає царем, який зустрічає з радістю й веселощами по довгій розлуці у своїй столиці (Царстві Небесному) і проводить до своїх шат (Царства Небесного). Так само з Ісусом, який повертається, ніби до власного дому (Неба), де його зустрічають ангели з радістю та веселощами і проводжають до правиці Бога Отця. Таким чином, ми можемо побачити внутрішню подібність, коли розкривається значення об'єкта, його ролі, функції у довоколишньому світі через його «духовний» смисл [8, 178]. Порівнюються об'єкти матеріального світу з об'єктами духовного [8, 180].

Варто зауважити, що саме у другій частині нарації проповідник, оповідаючи про зустріч з кожним представником небесної ієрархії, використовує метод ампліфікації. Щодо небесних істот, то всі вони розрізняються за своєю близькістю до Творця й тієї ролі, заради якої Він створив їх. За св. Діонісієм Ареопагітом, усі небесні істоти діляться на дев'ять груп, або дев'ять ангельських чинів: серафими, херувими, престоли; верховенства, сили й влади; начала, архангели й власне ангели. Серафими, херувими й престоли утворюють вищу небесну ієрархію; верховенства, сили й влади – середній, а начала, архангели й ангели – нижчий рівень [9]. Повертаючись до першої частини й безпосередньо до притчі про десять дів, проповідник наголосив, що зустрічатимуть Ісуса дев'ять хорів, саме під цим проповідник мав на увазі всю небесну ієрархію.

Небесні істоти, зустрічаючи Ісуса, дякують за добро і милість, які робив Він, перебуваючи на землі. Сили дякують за всі чудеса, які Він творив на землі, архангели – за те, що відкрив своїм учням таємниці від Господа Бога, Ангели – що виконав їх охоронний обов'язок («Зракъ раба пріемши») [7, 60 зв.], серафими – що проповідував любов на землі і залишив одну із найголовніших заповідей: «... да любите другъ друга, якоже возлюбих вы, да и вы любите себе» [7, 61 зв.], херувими – за мудрість, завдяки якій, люди будуть розуміти й знати про Бога, престоли – за справедливість царських престолів: «чрез него на земли на Царскихъ Престолахъ, яко Царица естъ посажденна» [7, 61 зв.], верховенства – за підкорення усіх народів: «... жиючи на земли, Покори люди намъ, и языки под ноги наша, избранамъ достояніе свое, доброту Іаковлю юже возлюби» [7, 62], начала – за здатність керувати царями й князями, влади – за охорону від бісівських спокус і позбавленні їх влади: «Гды

Приведоша к нему бисны многи, и изгна души словомъ над то, же и Аптоломъ рекль: Се даю вам власть наступати на змію, и на скорпію..» [7, 62].

Оповідючи про всі зустрічі з небесними «мешканцями», проповідник робить відступ, в якому змальовує все, що чекатиме на Христа у Царстві Небесному, посилаючись на пророка Давида й святого Іоана Золотоустого. Звертаючись до Христа, проповідник говорить про радість Отця Небесного, всіх ангелів, а також їхнє здивування: «Теперь праві Аггли, и Архаггли ише есттво на Престолі Господнем несмертелною славою світящесея обачили, а видячи его дивное над себе вывышее оудивилися...» [7, 62].

Кожна зустріч з представниками небесної ієрархії починається однаково: «спотыкають....., а споткавши з Радостію и Тріумфомъ провадятъ его на Маестать Бзкій, дякуючи за тоє...». Зазначимо, що й завершується кожна «зустріч» теж однаковими словами: «на выражене зась своеи Радости и Тріумфу, воздаючи ему честь, оупадаютъ пред нимъ волаючи...». З незначними відмінностями у будуванні фрази завершується й сама проповідь, звернена вже до кожного з слухачів. Ймовірно, завдяки частим повторам слів «радость» і «тріумф» проповідник намагався налаштувати своїх слухачів на відсутність потреби страху перед входом до Царства Небесного, оскільки ніхто не буде самотній і кожного будуть зустрічати з радістю та веселощами, а найбільше радітимуть Отець Небесний і Син Його Ісус.

Ще однією відмінністю від рекомендованої системи Іоанікія Галятівського є те, що Антоній Радивилівський не поділяє чітко нарацію та конклюдзію.

Заклучна частина казання побудована наступним чином. Починається вона зі звертання Христа до єврейського народу: «Азь иду, И възщете мене и въ грісі вашем оумрете» [7, 62 зв.]. Казнодія вказує на гріхи – пиху й злість, через які не можна прийти у Царство Небесне. У другій частині, змінюючи об'єкт зображення, Антоній Радивилівський детально зупиняється і викриває найбільш негідні людські пороки та вади: «Чи немного жъ есть Господи на землі людей гордыхъ, лакомцовъ, забойцовъ, вшетечниковъ, пяницъ, костьро, драпіжцовъ, и инших тымъ подобныхъ...» [7, 62 зв.]. Завершується проповідь цитатою з Першого послання апостола Павла до коринтян з закличком до покаяння і проханням Благодаті у Господа Бога, щоб прийти у Царство Небесне: «Овожь если кто межи нами в яком знадуется гріху смертельном, дай ему такую Благодать, чрез которую бы до покаянїя могль з него повстати, а жалуючи за оные сердечне; въ Второе твое Пришествїе тамъ пришоль, гдесъ ты дня теперешнего всіми Ангелами з великимъ Тріумфомъ, и Радостію, zostаль впроважений. Аминь» [7, 62 зв.].

Згідно з теорією Т. ван Дейка, будь-який текст представляє собою макроструктуру, яка може бути модифікована автором. Науковцем були виявлені можливі модифікації початкового тексту:

- згортання (повна втрата елемента або часткова втрата інформації);
- зміна змісту елемента, виявляється або у перифразі, або в зміні інформації аж до протилежної;
- розгортання (вводяться або нові характеристики місця, часу, дії персонажів або самі персонажі) [2, 264].

Відповідно до теорії Т. ван Дейка, в аналізованій нами проповіді модифікації знайшли своє відображення у зміні змісту елемента й розгортанні. Обравши за вихідний текст цитату з Євангелія від Марка про Вознесіння Христа, Антоній Радивилівський ампліфікував текст за допомогою розлогих описів персонажів, їхніх характеристик; філософських відступів, посилань і цитувань, а також змінив зміст деяких частин, у даному випадку, модифікуючи притчу про десять дів, притому дотримавшись відповідних композиційних законів написання проповіді (наявність теми, епіграфу, ескордіуму, нарації).

Отже, перед нами проповідь, яка є яскравим зразком нового типу казання в українській літературі XVII ст., в якій вбачаємо розширення сюжету за рахунок деталізації обставин і образів.

**COMMENTARY ON THE HOLY ASCENSION BY ANTONY RADIVILOVSKI
AS AN EXAMPLE OF A BAROQUE SERMON**

*S. Azovtseva,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svoboda St., Kharkiv, 61002, Ukraine.
E-mail: sonia.azovtseva@gmail.com*

The present article gives a brief description of two periods in the history of Ukrainian sermon. It defines the most prominent works of the XVII century which exerted the major influence on the formation of this genre and analyzes structural, artistic and stylistic features of the Commentary on the Holy Ascension by Antony Radivilovski. According to Teun A. van Dijk's theory, the sermon must be analyzed as a macrostructure. The theory allowed revealing and analyzing the modifications used in the homily.

Key words: *baroque, sermon, macrostructure.*

**«СЛОВО НА ВОЗНЕСЕНІЄ ГОСПОДНЄ» АНТОНІЯ РАДИВИЛОВСЬКОГО ЯК ПРИМЕР
БАРОЧНОЇ ПРОПОВЕДИ**

*С.В. Азовцева, аспірант,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
пл. Свободи, 4, з. Харків, 61002, Україна.
E-mail: sonia.azovtseva@gmail.com*

В статті коротко характеризуються основні риси двох періодів української проповіді. Виділені основопологаючі твори XVII ст., які мали найбільше впливу на формування цього жанру. Розглянуті структурні та художньо-стилістичні особливості проповіді «Слово на Вознесение Господне» Антонія Радивиловського. Згідно з теорією Т. ван Дейка було запропоновано розглянути аналізовану проповідь як макроструктуру. В проповіді виявлені та досліджені модифікації згідно з теорією вченого.

Ключевые слова: *барокко, проповідь, макроструктура.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Марковский М. Антоний Радивилловский – южнорусский проповедник XVII века / М. Марковский // Университетские известия. – 1894. – № 7. – С. 47-94.
2. Чижевський Д. Історія української літератури / Д. Чижевський. – К. : Академія, 2003. – 568 с.
3. Кирил Транквіліон-Ставровещкий. Євангеліє учительне, або Казаня на неділя през рок и на празники господніє и нарочитым святым угодником Божиим. – Рохманів, 1619. – 181 арк.
4. Костомаров М. Історія України в життєписах визначніших єї діячів / М. Костомаров. Репр. відтвор. вид. 1918 р. / перелож. О. Барвінський. – К. : Україна, 1991. – 493 с.
5. Петро Могила Крест Христа спасителя и каждого человека на казаніо публично ясневелебного в бозі его милости господина и отца кир Петра Могилу... выраженный... / Петро Могила. –К. : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1632. – 4 арк. нунум; 756 с.
6. Іоанікій Галятовський. Наука, альбо Способ зложення казанія / Іоанікій Галятовський // Українська література XVII ст. Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / упоряд., прим. і вступ. стаття В.І. Кречотня; ред. тому О.В. Мишанич. – К. : Наук. думка, 1987. –605 с.
7. Антоній Радивилловський. Вінець Христов / Антоній Радивилловський. – К. : Друкарня лаври, 1668. – 576 арк.
8. Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы / Д. Лихачев. – М. : Наука, 1979. – 376 с.
9. Дионисий Ареопажит (Псевдо Дионисий). О небесной иерархии / Ареопажит Дионисий. – СПб. : Сатисъ, 1995. – 96 с.
10. Матушек О. Ю. Лазар Баранович про воскресіння Лазаря: інтерпретація біблійного матеріалу чи штрихи до образу автора / О. Ю. Матушек // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. – 2009. – Вип. XXII. – С. 339-346.
11. Филиппов К. А. Лингвистика текста : Курс лекций / К. А. Филиппов. – СПб. : Изд-во С.–Петербур. ун-та, 2003. – 336 с.

Надійшла до редакції 14 травня 2014 р.